

United States Holocaust Memorial Museum

Rozhovor s Máriou Ďuriančikovou

RG-50.688.0016.01.01

Dobrý deň prajem.

Ja vás pekne pozdravujem a vítam vás.

Ďakujeme, môžete sa nám prosím predstaviť?

Mária Ďuriančíková rodená Ondrejkočiková.

A kedy a kde ste sa narodili?

Siedmeho deviaty dvadsaťpäť.

A kde?

Vo Zvolene. Tam, kde bývam.

Vo Zvolene... Vy si určite spomínate, že pred niekoľkými týždňami sme vás navštívili a vy ste...

Áno, áno...

Rozprávali to, čo si spomínate, svoje spomienky na...

Áno.

Obdobie Slovenského štátu a Druhej svetovej vojny.

Áno, áno. Hej, no už som mala...

A dnes sme teda opäť za vami prišli, aby sme si tieto vaše spomienky, to, o čo ste sa s nami podelili, nahrali na videozáznam, na videokameru. Tak chcem sa vás opýtať, čo vy si z mladosti... ako vy si spomínate na to obdobie, keď vznikol Slovenský štát?

No ešte som chodila do školy. Viete ako, ale ináč... nemala som sa zle, aj keď som už išla do roboty, viete, že mala som podmienky dobré. Takže som, nebola som ukrivdená, nemala som pocit krivdy. Lebo ako hovorím, ako som chcela, tak sa mi robilo. No...

Takže vy osobne ste nemali pocit krivdy, a boli niektorí, ktorí mali pocit krivdy?

Určite, určite... v každom onom... sú... mal nejaké problémy.

A prečo mali pocit krivdy?

No tak vtedy bol taký čas.

Ako sa to prejavovalo?

No tak viete, vtedy to bolo také, že brali židov, tak to hovorím, to bol jeden prvý prehrešok. Takže to sa nedalo nejako ovplyvniť lebo tak, to bolo... to nemôžete zapamätať, lebo to bolo cez vojnu proste a Nemci boli na vrchu, tak sme museli poslúchať. Tak ako teraz poslúchame Ameriku, tak vtedy sme poslúchali týchto Nemcov.

A čo konkrétne sa vám tak vynára z toho obdobia, na čo vy si spomínate, čo sa dialo s tými židmi?

No mala som, mala som spolužiačky tri, aj som tam písala mená, Ela Ringová, neviem, či to máte, áno, Judita Sedmáková... nie, nie Sedmáková... a prosím vás, ešte som mala tretiu, Klára Syrová, však, áno?

Ja tu mám v poznámkach Judita Seidmannová.

Seidmannová, presne, áno, hej, Seidmannová, hej. To boli moje spolužiačky všetky tri.

To boli spolužiačky na akej škole?

No na základnej, to ešte bola základná škola.

Takže ony s vami spolu chodili do jednej triedy, tieto tri? A všetky...?

Áno, áno, áno.

A všetky tri boli zo židovských rodín?

Áno, všetky tri, presne tak.

A boli to vaše kamarátky?

Ale áno, všetky tri. A tá prvá, Klára Syrová, tá sa nám nevrátila, ale tieto dve, Seidmannová, tá sa vrátila, a ešte ktorú som tam dala? Ringová, tá sa nevrátila.

Takže iba jedna z nich sa vrátila?

Tie dve sa vrátili. Ale tá, ona tá nie, tá... No ale to boli ľudia, nemôžete si pamätať, ale vtedy boli, každý doktor bol žid, každý obchodník bol žid. A to bol prehrešok.

Vo Zvolene, hej?

No nie len vo Zvolene, v republike Slovenskej, viete toto...

Ale to, čo ste vraveli, že každý obchodník bol žid...

No tak...

Tak vo Zvolene to tak bolo, že...?

Ale to, ale to...

Že bolo veľa židovských obchodov?

Viete, to... hovorí táto... čo ja viem... povest' alebo čo, všetci... Ale každý žid bol obchodník, mal peniaze a mal moc, a peniaze vládli, aj teraz. Viete, ako je... no...

A tieto vaše tri spolužiačky, tie kamarátky, ktoré ste nám teraz menovali ...

Áno.

Ich rodiny čo robili?

No tak tá... čo... ktorú som vám prvú povedala?

Ela Ringová.

Ela Ringová, to bol obchodník s porcelánom a robili aj, okná zasklievali. Taký väčší, viete, tak to boli... Seidmann, tí mali predajňu, a ona Klára Syrová, to zase bol čalúnnik, viete, čo je to čalúnnik? No tak on mal dielňu čalúnnickú no... a toto všetko boli viete ako...

A tá Seidmannovská rodina, akú predajňu mali?

Predajňu mali s textilom, s textilom.

Takže obchodníci, remeselníci...

Hej, áno, to bolo staré, to bolo známe, že každý jeden obchodník alebo každý jeden doktor bol žid. Viete, na to bolo treba peniaze a na to každý nemal.

Dokedy tieto vaše kamarátky s vami chodili do školy?

No, môžem vám povedať, do základnej sme chodili všetky tri spolu. Všetky triedy sme chodili, no ale mimo iných, no viete, ako že...

To bolo zhruba do ktorého roku, spomínate si?

No počkajte, ja som sa v dvadsiatompiatom narodila... a osem... a štrnásť... No v tridsiatom deviatom už bolo, už bolo také nie dobré obdobie. Viete, ako to už bolo vo vojne... Vojna, tak a teraz... Nemci prehrávali, tak všetko brali.

A ako sa to prejavovalo vo Zvolene, že už nebolo dobré obdobie v tom tridsiatom deviatom?

No viete, ako je to... lebo všetko zarizovali, všetko čo sa dalo zarizovali, viete, že... hovorím... tieto predajne a čo ja viem, to si rozdelili medzi seba, Hlinková garda alebo čo ja viem, čo to bolo dakedy predtým, to už je dávno. No ale hovorím, to bolo také, že to bolo nútené, to nebola dobrovoľná arizácia, ty dostaneš to, ty dostaneš to a tak... Proste, viete ako...

A ako prebiehali tie arizácie, čo sa tam dialo, čo to znamenalo?

No tak hlavnú hlavičku si zmenili, nebol dajme tomu Ďuriačik, ale bolo ináčie meno, žid, po žid... Napríklad, ja poviem na mojom mene, Ďuriančiková, ale už som nebola Ďuriančiková, lebo som... to už bolo druhého, toho arizátora, to už... to už sa nedalo povedať, že by to bolo moje lebo čo, to sa... to sa absolútne nedalo. No on... Z veľkého onoho toho, z Nemaníc ako sme hovorili... Že proste neostalo im nič, žiadne peniaze. No a keď tí išli do oného... do lágru, tak aj čo mali šperky aj toto všetko, dostalo nohy.

A tie obchody tých vašich spolužiačok, vašich kamarátok, tiež boli takto arizované, ako ste spomínali?

No viete, čo vám poviem, všetky by som povedala, všetky tri, sklo to bolo, lebo to bolo... to bolo len málo vo Zvolene, len jeden v tom čase, obchod so sklom. No a prišiel tam taký, taký šikovný chlap, Slováč, no takže robil si s tým čo chcel. Robil, hovorím, obchody také, no ako bolo adekvátne v tom čase. No ale hovorím, viete akože, sklo sa vždycky muselo rozbiť alebo čo, tak oni si to... oni si to proste tiež spravili, že mali... nemuseli vždycky chodiť. Povedali: „Príďte mi zaskliť okno a prišiel,“ mal takých chlapov, no takže... aká situácia bola, tak takú využili.

A to bolo sklenárstvo tej... rodičov tej Ely Ringovej, áno?

Áno, áno, áno. No tož to mali...

Takže on ho prevzal...

Áno, to boli všetko staršie ročníky, moje spolužiačky boli tak, ako ja, viete.

A toto v akom roku prebiehali tieto arizácie, spomínate si? Koľko ste mali rokov vtedy už?

No... tridsaťsedem, tridsaťosem... tridsaťdeväť, to už to bolo vo veľkom, keď už Nemci robili...

Ale tridsaťsedem to bolo ešte Československo, už vtedy arizovali židovské obchody?

No ale v Čechách takisto to robili. V Čechách to takisto to robili, tam robili ešte by som povedala horšie, lebo zatvárali školy a čo ja viem, viete aký bol... Určite musíte z minulosti poznať, alebo...

Nás ale hlavne zaujíma, to čo vy si spomínate zo svojho života, zo svojej mladosti, že ako to prebiehalo v tom vašom okolí. To, čo vy ste videli, ako...

No vravím...

Ako vy si to pamätáte.

To boli... Hlinková garda vtedy bola, však, alebo proste... takže tí si robili, tí si robili na svoj úkor dobre. No, to...: „Ja by som chcel taký obchod,“ no tak: „Tu máš, zober si a choď, rob...“ Vtedy boli také časy, viete, ako...

Takže tí arizátori boli gardisti?

No aj gardisti.

Aj gardisti, aj nejakí iní?

No, možno viete, aj takí nejakí, bez politickej príslušnosti. Len robili niečo dobrého pre... pre štát, no tak dostal odmenu, trafiku alebo čo ja viem, čo... Viete. Ale hovorím, obchody, to bolo... obchody boli, tak či už boli potravinové, alebo boli textilné, alebo boli čo ja viem, topánky, to všetko, to všetko bolo zarizované.

A pamätáte si aj nejaké konkrétne mená? Kto arizoval obchod rodičov tej Ely Ringovej, to sklenárstvo?

Hajach, Hajach sa volal.

A on bol zo Zvolena?

Nie, nebol zo Zvolena. Prišiel z voľakade, asi z tej svojej... on bol taký... neviem dajaký, v Ponitří bol dakde tak. Taký príbuzný alebo čo ako... Dostal návrh a využil.

Hm. Príbuzný niekoho zo Zvolena?

Áno, áno, alebo viete čo... alebo vôbec taký, čo nemusel byť ani príbuzný, ale mal konexie kdejaké, tak ako aj teraz. To je tak.

A tento Hajach, on bol gardista?

Nie, ani by som nebola povedala, že to bol gardista, lebo to bol taký... taký z dediny, taký dedinský človek, ale potom arizoval... Viete, čo spravil? Odišiel do Ameriky. Tiež odišiel, už ako arizátor, tak neviem... a dlho, dlho žil v Amerike.

A čo... čo sa stalo s tými obchodmi tej Kláry Syrovej a Judity Seidmannovej, tie tiež arizovali?

Áno, pravda.

A spomínate si aj kto?

Viete čo, čo mal takého predavača, tak ten, a ten už je po smrti.

A to bolo v ktorom obchode, mali predavača?

No v tomto období, keď sa to arizovalo.

Ale v ktorom obchode mali toho predavača?

No viete, povedala som, textil. Seidmann.

Seidmann?

Áno, áno.

Takže predavač, ktorý tam predával...

Ktorý predával a ktorý tam robil, tak to... tak... Už neviem, akým spôsobom sa to spravilo, to neviem tak do detailov, ale ostal on tam šéfom.

A s tým čalúnnictvom čo sa stalo?

Aj takisto, čo mal takého šikovného čalúnnika, viete ako čo robil s ním, tak tiež tak... prehodili si kabáty.

A čo teda tí pôvodní majitelia potom robili?

No tí potom robili pomocné sily.

Oni ostali pracovať v tých obchodoch?

Áno, áno, hej. No viete, a tiež museli sa živiť niečím, tak to, čo im bolo najbližšie.

Hm. A potom čo sa stalo s tými rodinami? Židovskými?

No viete čo, veď to musíte vedieť, že to bolo odlifrované do oných, do koncentrákov. A niektorí sa vrátili a niektorí sa nevrátili, to už neviem, že... to už bolo mimo môj dosah.

Vy ste videli nejaké deportácie?

Nie.

Vo Zvolene, nevideli ste?

Nie, nie.

A boli...

Oni, viete čo, oni to grupovali, ale nie vo Zvolene, mimo Zvolen...

Aha.

Oni len... určitý počet ľudí išlo, viete ako, vlakom, alebo čo ja viem, do dajakého, už sa nepamätám, do akého mesta. Odtiaľ potom to posielali do oného, do koncentrákov.

A v tom období vy ste žili vo Zvolene?

Áno, ja som celý život žila vo Zvolene, a ako... na jednom mieste, ako kde som sa narodila, tak tam.

Spomínate si, v ktorom roku boli vlastne odsunutí židia zo Zvolena, deportovaní? Tieto konkrétne, tieto vaše kamarátky napríklad a ich rodiny?

No to mohlo byť... kedy bol, v deviatom bol Slovenský štát?

Tisícdeväťstotridsaťdeväť vznikol.

No a to no... toto... potom štyridsať, štyridsať jeden, a vtedy sa to takto dialo, už postupom.

A vraveli ste, že vy ste s tými židovskými dievčatami chodili do základnej školy zhruba do toho tisícdeväťstotridsaťdeviateho roku?

Áno, áno.

A potom už ste neboli spolužiačky neskôr?

No ony potom skončili, už potom museli odísť, viete ako už potom... neviem, čo sa s nimi dialo. Hovorím, že táto... Ela sa nevrátila vôbec, ani rodičia, Seidelmannová sa vrátila, a Klára, tá takisto ostala. Rodičia sa zachránili a ona sa nezachránila. No... To viete, oni potrebovali mladé sily, čo vládli...

A v tom období medzi, ako ste už nechodili spolu do školy a ako ich teda deportovali preč, boli ste v kontakte, stretávali ste sa?

No vtedy už nie, keď odišli zo Zvolena potom už nie.

Ale medzi tým, ako ešte teda žili vo Zvolene.

No tak to sme to...

Kedy už ste neboli spolužiačky, ale ešte žili vo Zvolene.

Chodili sme, ako pravda, ako žeby nie.

Stretávali ste sa?

Bývali sme na jednej ulici, takže to viete, ako je. No a my sme neboli takí, že by sme boli zavrhlí... to... to nebola naša parketa. My, my keď sme nepomohli, tak sme nespravili zle. Viete, ako je...

Spomínate si v tomto období, že by sa boli diali nejaké protižidovské opatrenia ešte predtým, ako ich deportovali? Okrem teda tej arizácie?

Nie. Museli nosiť... museli nosiť ten odznak, tú hviezdu.

Nosili...?

Na kabáte alebo na tom toto. Ale také neviem, nepamätám, že by mali nejaké také nepekné... Nuž viete, aký čas je, taká aj paráda. No, ale hovorím, že veď bolo veľa ľudí, ktorí sa zachránili. Aj môžem povedať, že sa... pre... prežili sa... na katolícku vieru sa previedli, aby sa zachránili.

Hm.

Alebo čo ja viem, medzi sebou, že si zobral muž taký Slovák si zobral židovku, aby sa zachránila, no. A tu voľakde u nás, dosť je takých lazov, neviem či niečo viete o tom, veľa ľudí sa tam zachránilo. Viete, oni mali peniaze a peniaze boli, takže hýbali svetom.

Hm. A viete o nejakých takých konkrétnych prípadoch, konkrétnych menách, kto sa dal pokrstiť napríklad?

No jeden doktor ten sa dal, tej už je ale po smrti, aj pani aj on. Ale do kostola chodili, môžem povedať, do nášho, do katolíckeho, môžem povedať... Ale to bol taký dobrý doktor, taký... taký... by som povedala, taký ľudský. Viete, takže mal už meno, dobré meno, takže mu nebolo treba veľa, aby prešiel touto onou...

A on... ako sa volal, tento pán doktor?

Janovic.

Janovic. A on sa dal pokrstiť aj so svojou manželkou?

Áno.

A obidvaja boli židia predtým?

Obidvaja boli židia.

A oni sa zachránili, ostali vo Zvolene celý čas?

Áno, presne. On skôr zomrel a ona dosť dlho potom ešte žila. Tam také všelijaké možné... viete, ako... tuto na lazoch, tuto boli poschovávaní alebo čo ja viem, v takých bungalovoch niekde na lazoch, kde nechodili vojaci, kde viete... Takže veľa ľudí sa môžem povedať zachránilo.

A viete o takých konkrétnych menách, ktorí sa zachránili tým, že sa skrývali tu na lazoch?

No to už mi vypadlo z hlavy, to už by som nevravela pravdu.

A vedeli ste o tom v tom období?

Nie, nevedeli, to len potom...

Že sa skrývali? Po vojne?

Keď už sa to ukludnilo, keď už sa to... ostalo kľudnejšie, tak už potom sa s tým vyrukovalo.

Ja sa chcem ešte vrátiť k tomu, ako ste vraveli, že ste sa stretávali s tými svojimi spolužiačkami...

Áno.

Ale už ste teda neboli spolužiačky, ale oni ešte žili vo Zvolene.

Ale áno, áno, hej, hej, hej.

A vraveli ste, že teda museli nosiť tie hviezdy...

Hviezdy, áno...

Verejne... a všetci židia vo Zvolene to museli nosiť?

Áno, áno, pravdaže.

Takže aj tie vaše kamarátky?

Aj tie, presne.

Keď ste sa stretli, tak mali tie označenia...?

Áno, áno, hej.

Na sebe? Rozprávali ste sa o tom s nimi, že čo sa deje?

Rozprávali, ale vtedy sme mali inakšie myšlienky. Viete, človek má osemnásť rokov, tak má ružové myšlienky a ružové tieto spomienky. No ale to bolo tak, že niekto mal šťastie a niekto nie. Viete, vo Zvolene bola dosť veľká jedna taká rodina židovská, polovica sa zachránila a polovica to... to... odišli, no. To sa nedá tak dávať dohromady.

A vraveli ste, že teda židia, alebo tie vaše kamarátky, ktoré ste vy poznali, že zhruba v tom štyridsiatomprvom museli odísť? Tisícdeväťstoštyridsaťjeden?

No...

Alebo spomínate si, koľko ste mali rokov približne?

Ja som mala... v dvadsiatompiatom som sa narodila, tak počítajte... V štyridsiatom štvrtom som mala devätnásť rokov, no.

A to bolo ešte pred štyridsiatymštvrtým, alebo kedy museli odísť?

O cez vojnu, ale v štyridsiatompiatom už bol koniec vojny. Ak sa dobre pamätáte. Viete ako, a to už potom bolo všelijako, len ružové nie. Lebo už oni boli preč a tí, čo boli v tých koncentrákoch, tí sa všetky nezachránili.

A tisícdeväťstoštyridsaťštyri aj vypuklo povstanie...

Aj povstanie...

A Zvolen je blízko pri Bystrici, tak to asi muselo byť celkom také...

To by sa muselo povedať, že to bolo v Zvolene, aj nemocnica bola vo Zvolene, pre týchto, ako viete, aj... Poznáte zámok troška? Tak na zámku boli títo vojaci...

A v tom období, keď vypuklo povstanie, tie vaše židovské kamarátky ešte boli vo Zvolene?

No už... to by som klamala. To by som už klamala. Už vraj... Ela sa nevrátila, ani Klára sa nevrátila...

A boli v tom období ešte nejakí židia vo Zvolene?

Pravda, pravda.

Áno?

Boli. No viete, tých bolo...

No koho si tak spomínate?

Tých bolo... tých bolo dosť, viete ako... No neviem, koho by som vám povedala. Volal sa Atlas a mal také služby, že mal autá a kone... také ako zasielateľstvo.

Hm.

Viete, ako že... A ten prežil, ten prežil, aj... chodil aj s hviezdou do roboty, no tak voľakto ho zamestnal, už nepamätám presne, kto. Ale proste prežil. Prežil to. Ale tí, čo sa vrátili, tí Seidmannovci, čo tam to... tí to prežili. Ale dcéra, hovorím, dcéra... tí odišli, syn išiel do Palestíny, ten tam žil v kibuci, viete, ako je... No a ju, tá nejakou náhodou sa vydala do Ameriky. No ale už zomrela aj tá. No ale bola... chodila skoro každý deň do Zvolena.

A Seidmannovci prežili, oni boli deportovaní alebo sa skrývali?

Skrývali sa, skrývali, hej, neboli deportovaní, nie.

Ale v tom období ste nevedeli, že sa skrývajú alebo kde sa skrývajú?

To nie, to bolo tabu, viete ako. To bolo pod pokrievkou.

A keď ste sa s tými kamarátkami vašimi stretávali, ste hovorili, že už museli mať tie hviezdy, nosiť... Mohli ste sa s nimi stretnúť niekde vonku, na ulici, v parku, alebo ísť do kina?

Ale viete čo, to bolo... každý mali dom a záhrady, tak sme tam... sme využili to prostredie.

Takže u nich doma ste sa stretávali, hej?

Áno, presne. Lebo kde žijeme my, to bola taká obchodná ulica. Tak tam mal každý dom obchod alebo čo ja viem čo... A tá sa volala, za Slovenského štátu sa volala Hitlerova. Neviem, či som vám to písala.

Zmenili... zmenil sa názov?

Áno, hej. Aj námestie Slobody bolo, ale bolo SNP. Viete, to bolo také obdobie, že sa muselo využívať.

Ja som sa schválne pýtala na tie vaše kamarátky, kde ste sa stretávali, pretože minule, keď sme sa s vami rozprávali...

Áno.

Tak ste nám spomenuli aj takú vec, že si pamätáte, že od istého času židia nemohli tak chodiť veľa na nejaké verejné miesta...

Áno, to áno, to nemohli. No tak sme sa využívali domáce prostredie, viete. My napríklad s Klárou sme bývali dom pri dome. No, a to bolo... to bolo nič, to bolo na skok.

Hm.

Viete... No a Ringovci zase bývali naproti, naproti, kde sme my bývali, tak cez cestu len tak, to bol obchod aj... aj to sklárstvo mali, no. A to bolo, to bolo také nenásilné.

A kam nemohli chodiť, na aké verejné miesta?

No, to už neviem, že čo všetko – do kina nemohli chodiť a také veci, to také... No ale oni sa ani vôbec nestretávali na takýchto miestach, lebo to bolo pre nich tabu. Ani sa im nechcelo miešať, oni chceli byť utiahnutí a schovaní.

Nechceli ísť na tú verejnosť prečo, bolo to pre nich nebezpečné?

No tak viete, ako tak, reči sú zlé a ľudia sú ešte horší, viete. No tak boli aj takí, čo ich udali, že chodia tam a tam. To už keď boli rozumní, tak sa stránili takého niečoho.

A taký nejaký konkrétny príklad si pamätáte, že niekoho udali, že bol niekde vonku?

No tak to vám neviem povedať, to by som klamala, to vtedy som mala osemnásť, devätnásť rokov, akurát som sa vydávala, vtedy som mala inakšie problémy, inakšie starosti.

A čo by sa bolo stalo, keby ste s tými kamarátkami išli do kina, čo by sa im stalo?

No tak bol by býval poplach a ja by som si bola len pokazila povest', viete ako. Vždy sa človek stráni tomu, čo vodí zlo a keď môže vyhnúť tomu zlu.

Hm. Ako by ste si boli tú povest' pokazili?

No ako by som, boli by ma podozrievali, že som kamarátka so židovkou a to nebolo žiadúce v tom období. Viete, ako... Ale to koľko už máte rokov, ak sa smiem pýtať...?

Už celkom dost'.

Hej, no tak už viete, že sú tie ľudské vzťahy na nič, o ničom.

A kto bol tak najviac proti židom? Čo si vy spomínate?

No taký, čo mal z toho osov. A peniaze vládnu všade a vždy. Viete, ako to. To bol, tento bol... veliteľ HG a ten, čo... ten keď... určite nespravil dobre, keď mohol spraviť zle. Ale potom bol aj potrestaný, aj...

Veliteľ Hlinkovej gardy vo Zvolene?

Áno, áno, áno.

Spomínate si, ako sa volal?

Kubička.

Kubička. Potrestaný bol po vojne?

Prosím?

Po vojne bol potrestaný, ste hovorili?

Áno, pravda a bol aj zatvorený. Keby som vás poprosila, nedali by ste mi vodu?

Zastavíme na chvíľu?

...

Rozprávali sme sa o tom, že... ste spomenuli, že ľudia, ktorí mali úžitok z toho, aby boli proti židom, takže teda mali také protizidovské...

Ale to je logické, to nemôžete mať nikomu za zlé, lebo peniaze vládnu svetom, viete ako. A určite viete, že židia boli vždy pri peniazoch, no. Keď bolo treba, tak sa vykúpili s peniazmi.

A spomínali ste nám tiež, že tu bol ten veliteľ Hlinkovej gardy, Kubička...

Áno, áno...

Že on bol taký hlavný organizátor toho, že čo sa dialo...?

No tých bolo viacej, on bol hlava.

Hm.

On bol hlava, ale tam bolo viacej takých, kto mal peni... kto mal osov z peňazí, z toho, z obchodu, tak každý... rukáv si nedal trhnúť.

Spomínate si na nejaké ďalšie mená?

Spišiak môžem tiež povedať, Spišiak sa volal.

Vraveli ste teda, že boli viacerí, bolo veľa gardistov vo Zvolene?

No dosť bolo, dosť, viete ako. To aký čas bol, taká paráda. Tak už ste prežila, tak už viete. A peniaze vládnu svetom.

A čo konkrétne robili tí gardisti? Ako si na to spomínate?

No tak boli, ako spomínam... niektorí boli zlomyseľní, viete ako, že... čo ja viem. Vtedy bol taký čas, že sa susedia báli jeden druhého, lebo keď bol taký zlomyseľný, tak povedal na vás aj to, čo nebola pravda a už ste, už ste mala problém, no... viete ako je... To už hovorím, žiaľ Bohu, ale je to tak, nenávisť je zlá vlastnosť a Slováci majú zvlášť, no.

Ako sa prejavovali na verejnosti, tí gardisti?

No tak ako sa prejavovali, mal postavenie také adekvátne k tomu svojmu, že mal... že mal obchod lebo čo ja viem čo, tak... nebol vždycky férový. Viete, to bolo tak, že peniaze vládli svetom. Takže keď chcel mať peniaze, tak musel držať, ako sa hovorí, hubu a krok, no. Čo rozkázali, tak to musel robiť.

A ako ste vedeli, že... kto je gardista a kto nie?

No daktorí boli skrytí a daktorí boli na verejnosti, viete.... To už... šepkaná propaganda, tá ide vždy... viete ako, to sa dozvedeli medzi sebou ľudia. Ktorí bol troška lojálni, tak ten sa dostal k tomu prameňu.

Na niektorých miestach, keď sme robili takéto rozhovory, tak nám ľudia spomínali také, že gardisti chodili vyobliekaní v uniformách a chodili po uliciach a dajme tomu spievali rôzne pesničky. Diali sa také veci aj vo Zvolene?

No to že chodili v oných uniformách, to hej, to videla, ale že by spievali, to sa nepamätám na to. To neviem.

Ale uniformy, na tie si spomínate?

Ale uniformy mali a viete čo by som povedala, že čižmy nosili a rajtky, vtedy boli módne, rajtky, no. A teraz mal čiapku takú, ako vojenskú, no tak a už... Človek už mal úplný rešpekt pred daktorými, lebo vravím, ľudia sú zlomyseľní. Keď môžu spraviť zle, tak spravia, radšej ako dobre.

Akej farby boli tie uniformy?

Tmavé, tmavomodré. Tmavomodré, no. Ale boli aj také tie, mali nohavice dlhé, ale to boli takí... oni takí, ako frajeri, že tie čižmy, to viete, ako to bolo vtedy také zvláštne, no.

Vy ste v tom období chodili do zamestnania?

Ja som vtedy ešte chodila do školy a potom som už, potom som už išla do roboty. To bola som zamestnaná.

Takže ste boli... tak na verejnosti ste chodili, hej?

Áno, tak. Presne, presne.

Váš manžel čo robil?

No my sme mali... my sme boli obchodníci. Môj manžel mal obchod s textilom, aj... aj doteraz. Teraz už zase môj syn, no. Ja mám dvoch synov a jedného... jedného mám inžiniera textilu a druhého mám doktora. Takže sú proste vo svojom fachu obidvaja.

Hm. A keď ste chodili do zamestnania, nemali ste tam nejakých kolegov, ktorí boli gardisti?

Ale nie, nemali sme, nemali sme, ale mali sme takí... zamestnanci, takí by som povedala nie veľmi aktívni. Viete, lebo každý nemá na to, že by bol taký, kdejaký, čo ja viem... No ale každý, tak ako aj teraz, každý sa bál o zamestnanie a keď mal ženu a deti, tak musel držať hubu a krok. A robiť to, čo rozkážu.

Hej. A takto keď ste boli medzi ľuďmi, rozprávali sa ľudia... alebo aj vy ste sa rozprávali o tom, čo sa dialo, napríklad so židmi?

Viete, čo vám poviem? To obdobie bolo veľmi zlé. Veľmi zlé bolo, pretože nikdy ste nevedeli, komu môžete veriť a komu nie. Tak ako aj teraz máte, aj teraz takisto máte také, také... podľa duše, no. Ako sa to vraví, viete. Človek si dával pozor na jazyk.

A vedeli ste, že sa niečo bude diať, že sa niečo pripravuje, napríklad tie deportácie, že židia budú odsunutí?

To už potom bolo, ale už bolo potom ku kraji, ku koncu. Predtým to nebolo, viete, bola vojna, strieľali a nálety boli a čo ja viem čo, tak človek mal strach o svoj život. A neboli sme až takí ľudomilní, že by sme si boli robili ťažkú hlavu pre druhého človeka.

Hm. Dívam sa tu teraz do tých poznámok, lebo minule, keď sme sa rozprávali aj o tom, že čo robili gardisti vo Zvolene, vy ste nám spomínali, že niektorí židia, niektoré tie židovské rodiny sa museli odsťahovať zo svojich bytov?

Áno, áno.

Viete nám povedať...?

Hovorí sa, vravím, že tuto naokolo je takých lazov dosť, tak tu boli nútení do takých nie príliš vhodných miest. Viete ako, na dedine nie je ani tá hygiena ani to nič, no. A toto boli niekde na lazoch. Kde si našiel spriaznenú dušu a takú, čo mu podržala chrbát, tak išiel tam.

Takže museli sa odsťahovať z mesta?

Áno, museli... tam z bytu a... lebo každý mal dom. Tak ako aj teraz, na dedine má každý dom, no takže to bolo také... Takto prišiel ľahko k bytu aj k zariadeniu, oni mali vždycky také perfektné zariadenie a čo ja viem, určite vám to kto čo pohovorí. Také zaujímavé zariadenie, nie také tuctové. No tak prišiel k tomu ľahko.

A kto ich z tých bytov vystahovával?

No tak gardisti.

A viete nejaký taký konkrétny príklad, že... nejakej rodiny, ktorá sa takto musela vystahovať preč?

No napríklad tí Ringovci, ale tí neviem, kde padli. Seidmannovci tiež odišli, tí zo Zvolena, ale tí sa potom vrátili. A dosť dlho ešte požili si.

A do tých ich bytov sa nastahovali gardisti?

No pravda, presne.

A prisvojili si ten majetok, ktorý tam bol vnútri, v tých bytoch ich?

Áno, presne, so všetkým. No práve, lebo oni mali všetky také kvalitné, dobré a také starožitné, zaujímavé,... no tak prišiel ľahko k bytu a k zariadeniu. Viete ako... To je vždycky háklivá vec.

Nespomínate si, že by sa bol aj predával nejaký židovský majetok, židovské nábytky alebo takéto veci nejaké?

To sa nepredávalo, to sa darovalo.

Darovalo?

Viete ako to, to nepredávalo sa. To si... to si už medzi sebou: „Toto by som ja chcel, toto by si ty chcel,“ a dobre... A už to bolo. Nevie, nepamätám sa, že by tam bola nejaká dražba, neviem.

A v tom období vlastne od vzniku Slovenského štátu, ešte pred vypuknutím povstania, pamätáte si, že by ste v novinách alebo niekde v rozhlase zachytili nejaké protizidovské vyhlásenie alebo nejaké také... takú propagandu protizidovskú?

No to bolo, ale to bolo také od Hitlera, čo pochádzalo. Viete ako... A my sme takí, že sme tiež museli držať hubu a krok, keď sme chceli existovať.

A na čo si spomínate konkrétne? Čo... aká propaganda pochádzala od toho Hitlera?

No viete, vo Zvolene mali dosť veľký štáb...

Nemci.

Nemci, áno, a to boli... viete, ako že, tak to boli také veci, také... no všelijaké, len nie dobré. Pre nás, viete. On si to vedel zariadiť.

Čo napríklad, také konkrétne? Na čo si spomínate?

No viete čo, poviem vám... ešte cesty neboli Boh vie aké, však, musíte pamätať dačo také z tohto, ale oni potrebovali zo Zvolena do Lučenca a oni si spravili tú diaľnicu. Oni sa prispôbili svojim potrebám. Viete ako... Oni nebrali, či je to pre nás dobré, alebo nie, ale či je to pre nich dobré. A hovorím, vo Zvolene bol dosť veľký štáb, Nemcov.

A čo robili Nemci vo Zvolene? Takto na verejnosti, keď ste sa s nimi stretli niekde, ako sa správali?

Viete čo, tak nemohla by som povedať, lebo... oni sa dali dohromady potom s našimi Slováci... Slovákmí, viete ako... No tak si potom už hádam hľadeli zase svoje miesto.

Ako sa správali voči ľuďom vo Zvolene?

No oni boli dosť agresívni, ale môžem povedať, že boli čistotní a po hygiene a po tomto, to mali perfektné. A disciplína, hlavne disciplína.

A tá agresivita ich sa ako prejavovala?

No viete ako, keď sa chcel uchytiť vo svojej onej branži, tak musel držať hubu a krok. No tak všetko možné sa robilo, len nie pekné, dobré veci.

Aj nejako spolupracovali s tými gardistami vo Zvolene?

S kým?

S gardistami či spolupracovali...

No pravda...

Vo Zvolene.

Pravda, pravda, no to je pravda.

A čo také konkrétne robili?

No to vám neviem povedať, lebo to bolo tabu. To sa nehovorilo na verejnosti, oni si to medzi sebou vybavili.

To iba tak ľudia vedeli, že niečo sa deje...

Vedeli, áno, niečo že sa nedeje, ako by sa malo, ale hovorím, pod pokrievkou to bolo.

Vy ste nám spomínali, že ten lekár, ten židovský doktor, sa dal pokrstiť aj so svojou manželkou.

Áno.

Hej?

Janovic.

A kto... kto ich krstil?

Cože?

Kto ich krstil?

No naši farári. No ale naši farári boli tiež za progres, keď mohli...

A viete konkrétne, ktorý farár ich krstil, vo Zvolene?

No tento, čo hovorím, ten nemal deti, tí boli sami, len manžel s manželkou.

A nespomínate si na meno toho farára, ktorí ich krstil?

No to by ste chceli veľa odo mňa vedieť.

Bolo viacero takýchto farárov vo Zvolene, čo krstili?

No pravda, lenže pravda, isteže, samozrejme. Viete, už aj z toho svojho povolania musel mať inakšie myslenie, ako normálny človek.

A takto, keď vy ste išli do kostola, napríklad počas kázne, počas omše, povedal niekedy farár, spomenul niekedy niečo o osude židov, vyjadril sa niekedy nejaký názor na to, čo sa dialo? Spomínate si, že by niečo také bolo?

Viete čo, to vtedy sa to nesmeli rozprávať verejne. A keď, tak to sa len pod pokrievkou hovorilo. Lebo to bola šibenica. Viete, ako je...

Takže na verejnosti nie?

No presne, na verejnosti sa to nesmeli, to bolo proti.

A potom po vojne, po oslobodení...

No.

Rozprávali sa ľudia o tom, že čo sa dialo počas vojny, čo sa dialo so židmi počas vojny, zvolenskými?

Áno, to potom to už sa mohlo, to sa mohlo, no ale hovorím, za toto... za tohoto... za Nemcov to bolo prísne sledované.

A ako vlastne ľudia hodnotili to obdobie, že čo sa dialo? Najmä teda s tými židovskými obyvateľmi?

Zase vám takto poviem, zase tí, ktorí boli arizátori, mali sa dobre, tak tí chválili. A tí, čo nemali nič, tak tí hanili. To je vždy taká dvojsečná zbraň.

A ste spomínali teda, že po vojne sa niektorí zachránili, niektorí sa vrátili naspäť do Zvolena...

Áno.

Ako ich ľudia prijali?

Dobre. Môžem povedať, že dobre, lebo ja neviem, ale židia nikdy nemali dajaké, dajaké trenice s ľuďmi, vždy boli, by som povedala, takí... Vedeli pomôcť aj ľuďom, aj viete ako... Oni mali možnosti, či robotu, či peniaze, či čo ja viem čo. Takže oni sa, oni boli dobre hodnotení.

Dostali naspäť tie svoje majetky, ktoré boli arizované?

To nie, to už prepadlo v prospech štátu.

Nikto z nich?

No nepamätám sa na to.

A vraveli ste, že vlastne z tých vašich troch kamarátok tá Sylva... Klára Syrová sa vrátila?

Áno, hej. No tá ostala tam, tá sa nevrátila.

Tá sa nevrátila?

Nie.

Ona zahynula?

Zahynula v koncentráku.

A rodičia?

Tí neviem akým spôsobom sa zachránili.

Hm. Rodiča tej... jej rodiča sa zachránili?

Jej rodičia áno.

A Klára teda sa nezachránila?

Áno, tá... mali tú jednu dcéru a aj o tú prišli.

Hm. A Judita Seidmannová?

Viete čo vám poviem, tá vám odišla do Čiech a tam sa vydala. A dajako sa dobre vydala, že bol Američan. Tak odišla do Ameriky a dlho tam žila, dlho tam žila, chodila... aj do Zvolena chodila, by som povedala pravidelne, keď už mohla. Keď sa dalo pozerat'... chodiť. No. No ale potom tiež manžel jej zomrel a mala deti, päť detí mala, čo nezvykne byť v židovskej rodine toľko detí. No a proste že zomrela už potom ona. Ale hovorím, každý rok, keď mohla, tak chodila vyslovene do Zvolena.

Takže ona sa zachránila....

A ešte vám poviem, viete čo? Môžem?

Jasne.

No vo Zvolene bol židovský tento, aj kostol, aj cintorín, ale to sa zrušilo. A ona mala tých rodičov tu vo Zvolene pochovaných, tak v Bystrici zostal ten cintorín, viete čo, tak dala previesť tých rodičov do Bystrice. A prišla, hovorím... lebo my sme mali dobrý vzťah, aj pres to všetko... Takže. Či by som ju nezaviezla do Bystrice.. Ale akože by nie. A boli sme tiež ešte s jedným priateľom, tiež to bol doktor, zubár, a hovoríme: „Počkaj, ty s nami,“ lebo on kontaktoval s nimi. Prosím vás pekne, ja už som stará bola a vedela som dosť a hovorím: „Janko, vieš čo, my sme mali nejaké kvety kúpiť.“ „Oni nechcú kvety, oni chcú kamienky. “ Predstavte si, po toľkých rokoch som sa to dozvedela, hovorí, že kvety oni nechcú, len... Oni boli chodníky vyložené takými drobnými, takým ako štrkom, tak to sme zbierali a to sme na kraj dávali, to čo... Si to predstavte. A toľko rokov, čo som žila so židmi spolu.

Tak hej.

Neviem, to nemusíte písať, len to som vám pre...

A vlastne tej Judity Seidmannovej rodičia sa tiež zachránili, oni sa vrátili naspäť do Zvolena?

Áno, áno, áno. Áno.

Oni boli tí, ktorí sa ukrývali, hej?

Áno, hej, presne.

A Ela Ringová a jej rodina?

Tí sa stratili, tí sa stratili, vôbec sa nepamätám, že by sa boli vrátili.

A na koho si ešte spomínate, že sa vrátil po vojne, po oslobodení, z tých židov, ktorí žili vo Zvolene, že sa vrátili do Zvolena?

No Ježišmária... Gandlovci mladí, ale mladí, nie starí, keď by ste napísala. Ernest Gandl sa vrátil.

Hm. A oni boli čo, oni boli tiež obchodníci?

Tiež obchodníci, áno, obchod, hej.

Aký mali obchod?

Mali... viete, čo je to bodega?

Bodega.

Viete? No také cukrovinky a také maškrtky.

Hm.

No, to mali také, to hovorím... ale taká pekná predajnička.

Takže ich syn sa vrátil?

Áno, tí sa vrátili, ale potom sa nejako stratili, neviem ako. Kde sa podeli.

Asi zhruba za aké obdobie, koľko tu ešte potom tí židia, ktorí sa vrátili, žili vo Zvolene? Po vojne?

Viete čo, nebolo ich veľa, nebolo ich veľa, lebo potom prišlo obdobie, že odchádzali do Palestíny.

Hm.

Tak kto mohol, tak ten odišiel. Viete, každý si hľadá to lepšie bydlisko, no.

A takí, čo vlastne vo Zvolene prežili, prečkali celé obdobie vojnové, okrem teda toho lekára pokrsteného, čo ste spomínali, boli ešte ďalší takí nejakí?

No boli, boli, ešte teraz si spomínam, tam bol doktor Kartal tiež...

Ako?

Doktor Kartal.

Kartal?

Hej, no ale to tiež, ten sa zachránil. Ale tiež to obdobie cez vojnu bol... Ale tiež bol dobrý doktor, ale ako hovorím, predtým boli doktori židia a obchodníci židia. Z toho ťažili potom.

Hm. A on sa zachránil, sa skrýval?

Zachránil sa, áno, cez skrývanie a potom sa už vrátil, potom ešte dosť dlho žil, dosť... dosť dlho. Oni viete čo, oni potom si zmenili aj miesta, viete, také na dedinách a čo ja viem... a krčmy hlavne, krčmy mali hlavne títo, títo židia.

A teraz, keď sa rozprávame už teda o tom období po skončení vojny, spomínali ste, že ten veliteľ Hlinkovej gardy, že bol potrestaný...

Áno, áno, zatvorený bol.

Boli ešte nejakí ďalší, ktorí boli potrestaní po vojne?

No... aj ten Spišiak, aj ten bol potrestaný, aj... nie, to by som klamala.

A ten Spišiak bol tiež zavretý?

Tiež bol, áno, zavretý.

Vy ste minule vraveli, že ten dostal trest smrti.

Áno, áno, áno, ale potom mu to odložili a vyšiel z oného.

Aha, takže dostal trest smrti, ale nepopravili ho...

Nepopravili, áno.

Zostal iba zavretý, hej? Takže na týchto dvoch si vy tak spomínate, že...?

Prosím?

Na týchto dvoch si spomínate konkrétne?

Áno, hej, ono ich bolo viacej, ale to už si človek nepamätá, to už je dávno.

Hej.

Viete... Ale hovorím, že peniaze vládli, aj vtedy, aj teraz. No a židia, tí mali vždy peniaze a majetky, no. To už je to tak, ako vtedy, tak aj teraz. No...

Teraz si urobíme kratučkú pauzu.

No nech sa páči.

Lebo sa chcem opýtať kolegyne alebo aj kolegu, či ešte oni...

Dačo majú... áno.

By sa chceli vás na niečo opýtať, či som náhodou niečo nevynechala, či nie je treba ešte niečo doplniť, dobre?

...

Takže my už teda nemáme ďalšie otázky, ktoré by sme sa vás chceli opýtať.

Áno.

Ste nám porozprávali toho veľa, ale ja mám na vás otázku.

No nech sa páči.

Že či náhodou vy ešte si nespomínate na niečo také z toho obdobia, o čom sme nehovorili a čo si myslíte, že by ste nám chceli povedať, že by malo byť zdokumentované v tejto našej nahrávke.

No čo by som vám povedala, no tak to bol zlý čas, zlý čas bol, viete ako, a na židov zvlášť. No, ja som teraz čítala knižku „Orol pristál“, neviem, či ste to nečítali. To bolo z vojny tiež, ako Churchilla chceli takto – viete, čo vám poviem – tak to bolo všelijako, len nie dobre, vždycky, vždycky peniaze hrali cenu, a zvlášť aj vtedy, viete ako, vtedy... Nebolo ešte toľko, toľko možností, ako teraz, no a hovorím, títo židia, tí mali vždycky peniaze a peniaze vládli svetom. Či vtedy, či teraz, lebo ako to je, vždy to je jedno. No a oni mali aj rozum, oni mali aj rozum, každý jeden žid musel vedieť slovensky, maďarsky, nemecky, hebrejsky, to boli štyri reči, ktoré musel ovládať. A ten sa už nestratil, viete ako je...

No vraveli ste, že mali peniaze, ale ani tie peniaze teda mnohým...

Nie...

Nepomohli...

No ale veľa, ale veľa pomohli, lebo viete, ako je, že vždy peniaze hrajú rolu.

A ako im pomohli v tom období?

Ako im pomohli? No viete čo, oni ich mali, na tých lazoch oni mali všelijaké také búdy, na ovocie, na zemiaky, na zeleninu, na toto... A oni ich tam držali, oni ich tam chovali a neviem čo. Proste no tak, ale zadarmo to nikto nerobil.

Takže tí, ktorí sa skrývali, tí si zaplatili za tie úkryty?

No áno, tí si museli zaplatiť dobre.

Vo Zvolene neboli chudobní židia?

Ale viete čo, málo... oni boli chudobní, ale tí bohatší im pomohli.

Pomáhali si navzájom?

Pomáhali si navzájom. Ty si mal viac, ja som mala menej, tak ja tebe dám z toho, ako viete, no... Neviem, ako či môžem to hovoriť, taká slu... Židia nikdy nerobili fyzicky, oni mali aj slúžku alebo čo, pri deťoch alebo čo ja viem, že proste oni si vedeli ten svoj spraviť. A hovorím, keď nemali peniaze, tak tí, čo mali viac, tí im pomohli.

Takže žili takým súdržným spôsobom?

Áno, presne tak, viete, a vo Zvolene ich bolo dosť, tak ich proste, čo ja viem... tak nemali šťastie, to musí mať šťastie, no.

Čo to znamenalo, že nemali šťastie?

No tak viete čo, takto vám poviem, takto dostanete desať tisíc a spravíte z nich päť, a niekto desať tisíc dostane a spraví z nich dvadsať. Rozumiete, to už je, by som povedala... taká šikovnosť. Ale to je svätá pravda, že dakto vie z ničoho nič upliesť bič a dakto zase o bič príde. No...

Ja vám chcem veľmi pekne poďakovať za tento rozhovor.

Stačilo vám?

My si veľmi ceníme, že ste sa s nami podelili o vaše spomienky.

No viete čo, čo viem, to si pamätám, no ale už som bola dospelá, takže už človek... to viete, vojnu som prežila, takže to už človek má v pamäti, bombardovali a čo ja viem, viete. No takže už... Dobré, ja som rada, že som vám mohla pomôcť.

A my sme veľmi radi, že sme sa mohli s vami stretnúť a že sme mohli zdokumentovať tieto vaše...

No presne, presne...

Spomienky.

A kedy to budete dávať?

Budete to, tak ako sme sa rozprávali minule, keď sme tu boli...

Áno.

Bude to v múzeu vo Washingtone. V archíve.

Kde to bude?

Vo Washingtone, v Spojených štátoch.

Ešte raz.

V múzeu vo Washingtone, v Spojených štátoch.

V Spojených štátoch...

Hej.